

**BUDAYA MATERIAL TEMIAR
DI POS KUALA MU SUNGAI SIPUT PERAK
DARI PERSPEKTIF ETNOARKEOLOGI**

NOORSYARMALAILA BINTI RAMLI

UNIVERSITI SAINS MALAYSIA

2018

**BUDAYA MATERIAL TEMIAR
DI POS KUALA MU SUNGAI SIPUT PERAK
DARI PERSPEKTIF ETNOARKEOLOGI**

oleh

NOORSYARMALAILA BINTI RAMLI

**Tesis yang diserahkan untuk
memenuhi keperluan bagi
Ijazah Sarjana Sastera**

Januari 2018

PENGHARGAAN

Alhamdulillah, syukur kehadiran Allah S.W.T kerana dengan limpah dan izinNya saya dapat menyiapkan kajian ini. Terlebih dahulu saya ingin mengucapkan setinggi-tinggi terima kasih kepada penyelia saya, Dr Hamid Mohd Isa yang banyak memberi tunjuk ajar, bimbingan, nasihat dan galakan sepanjang menyiapkan tesis ini. Di kesempatan ini saya ingin merakamkan jutaan terima kasih yang tidak terhingga kepada Profesor Dato Dr. Mokhtar Saidin kerana sudi menjadi penyelia bersama. Kajian ini adalah disokong daripada sumber kewangan terutama oleh Geran Projek Kajian Pengebumian dan Ritual Orang Asli RU TOPDOWN 1001/PARKEO/870014. Terima kasih juga diucapkan kepada Kementerian Pengajian Tinggi kerana menawarkan biasiswa My Brain yang banyak memudahkan kajian ini. Saya juga mengambil kesempatan mengucapkan terima kasih kepada semua pensyarah di Pusat Penyelidikan Arkeologi Global terutamanya Dr Nasha Rodziadi Khaw dan Dr Jeffrey Abdullah kerana banyak menyumbangkan idea-idea dalam penulisan tesis ini.

Ucapan terima kasih juga ditujukan kepada Jabatan Kemajuan Orang Asli (JAKOA) khususnya JAKOA daerah Sungai Siput, Perak kerana memberi kebenaran dan kerjasama sepanjang kajian ini. Saya juga ingin merakamkan ucapan terima kasih kepada Muzium Perak, Taiping yang memberikan keizinan kepada saya untuk meneliti dan mengambil gambar alat pemukul kulit kayu Orang Asli dalam koleksi muzium. Selain itu, setinggi penghargaan kepada semua kakitangan Pusat Penyelidikan Arkeologi Global Universiti Sains Malaysia iaitu En Firdaus, En Latif, En Hanif, En Amizar, En Mutalib, En Faris, Puan Wan Malini, Puan Sharifah serta rakan-rakan seperjuangan iaitu Cik Wan Nor Hafizan, Puan Nurashiken, Puan Nurul

Natasha, Cik Nuridayu, Cik Khairani, Cik Suhana, Puan Khairunnisa, Cik Siti Faridah Hanim, Cik Ratnah, En Saryulis, En Amirudin, En Nauval, En Sheh Shahibul, En Amir, yang banyak memberikan sokongan dan buah fikiran dalam menyiapkan tesis ini.

Terima kasih tidak terhingga kepada masyarakat Temiar di Kuala Mu, Sungai Siput Perak yang menjadi intipati dalam kajian ini yang memberikan kerjasama, meluangkan masa dan tenaga sewaktu kajian ini dijalankan. Terima kasih diucapkan kepada batin Karim, Razali, Jamal, dan Hadu yang memberikan kebenaran kepada saya melakukan kajian di kelima-lima buah perkampungan di Pos Kuala Mu. Jutaan terima kasih kepada Guru Besar, Penolong Kanan Hal Ehwal Murid dan kakitangan Sekolah Kebangsaan Pos Kuala Mu yang memberikan kemudahan tempat tinggal sepanjang kajian ini berlangsung.

Kajian ini dapat diselesaikan dengan berkat doa dan restu suami tersayang Mohd Kharudin bin Mohd Zamri yang banyak memberikan sokongan mental dan fizikal sepanjang kajian ini. Ucapan terima kasih buat abah Ramli bin Darani dan ibu Siti Mariam bin Awang yang banyak memberikan kata-kata semangat dan nasihat kepada anakanda. Tidak dilupakan kakak Mila, abang Amir, adik Mimie, adik Syazani, adik Syamnazrena, adik Qayyum, Mak Lang, Pak Lang, makcik, pakcik kerana banyak memberikan nasihat dan semangat. Kasih kalian membawa ke syurga InsyaAllah.

Terima kasih semua.

ISI KANDUNGAN

PENGHARGAAN	ii
ISI KANDUNGAN	iv
SENARAI JADUAL	x
SENARAI RAJAH	xiv
SENARAI FOTO	xvi
ABSTRAK	xxi
ABSTRACT	xxiii

BAB 1: PENGENALAN

1.1	Pendahuluan	1
1.2	Definisi budaya material	1
1.3	Klasifikasi budaya material	2
1.4	Budaya material prasejarah	4
1.5	Budaya material dari tapak terbuka	7
1.6	Budaya material di persekitaran gua	9
1.7	Paleoalam	10
1.7.1	Hutan tropika savanah	11
1.7.2	Hutan hujan tropika	12
1.8	Kajian terdahulu	15
1.8.1	Hamid Mohd Isa	15
1.8.2	Wazir Jahan Karim dan Razha Rashid	17
1.8.3	Zarinah Sarifan	21
1.8.4	Carey	22
1.9	Isu dan masalah kajian	24
1.9.1	Adakah corak adaptasi dan persekitaran mempengaruhi corak budaya material yang dihasilkan.	24
1.9.2	Apakah simbol dan motif yang terdapat pada budaya	25

	material mempunyai makna tertentu.	
1.9.3	Bagaimana sesuatu kemahiran mencipta budaya material itu diperolehi adalah ianya secara semulajadi, dipelajari, atau diwarisi secara turun-temurun dari generasi ke generasi.	25
1.9.4	Apakah alat batu pemukul kulit kayu berfungsi sebagai alat membuat pakaian kulit kayu dan bagaimana teknologi pembuatan pakaian kulit kayu.	25
1.10	Objektif kajian	25
1.11	Metod Kajian	26
1.11.1	Kajian perpustakaan	27
1.11.2	Survei kawasan kajian	27
1.11.3	Penyertaan-pemerhatian ikut serta	29
1.11.4	Soal selidik	32
1.11.5	Temu bual	33
1.11.6	Catatan	35
1.11.7	Penggunaan rakaman audio-visual	36
1.11.8	Lukisan	36
1.11.9	Eksperimen	37
1.12	Analisis Data	37
1.13	Skop Kajian	38
1.14	Rumusan	39

BAB 2: BUDAYA MATERIAL ORANG ASLI DAN PERIBUMI

MALAYSIA

2.1	Pengenalan	40
2.2	Orang Asli Semenanjung Malaysia	40
2.2.1	Orang Seletar	41
2.2.2	Mah Meri	56
2.2.3	Jahai	60
2.2.4	Semelai	64
2.3	Masyarakat Peribumi Malaysia Timur	78

2.3.1	Iban	79
2.3.2	Penan	83
2.3.3	Kadazan	87
2.3.4	Orang Sungai	94
2.4	Rumusan	98

BAB 3: MASYARAKAT TEMIAR DI KAWASAN KAJIAN

3.1	Pengenalan	106
3.2	Sejarah dan latar belakang	106
3.3	Masyarakat Temiar di kawasan kajian	107
3.4	Corak adaptasi	109
3.5	Populasi masyarakat Temiar di kawasan kajian	114
3.6	Corak kediaman	115
3.6.1	Rumah buluh	115
3.6.2	Rumah kayu	118
3.6.3	Rumah kelarai	120
3.6.4	Rumah papan PPRT	123
3.6.5	Rumah batu PPRT	125
3.7	Struktur sosial	127
3.8	Sistem kepimpinan	129
3.9	Pembahagian tugas	130
3.10	Corak ekonomi	132
3.10.1	Memburu haiwan	133
3.10.2	Memungut hasil hutan untuk sara diri	141
3.10.3	Memungut hasil hutan untuk dijual	146
3.10.4	Menangkap ikan	152
3.10.5	Pertanian komersial	158
3.10.6	Pertanian sara diri	162
3.10.7	Lain-lain corak ekonomi	171
3.11	Kepercayaan masyarakat Temiar di Pos Kuala Mu	173

3.12	Kepercayaan nenek moyang	174
3.12.1	<i>Senindul</i>	175
3.12.2	Upacara amal membuka kawasan pertanian	180
3.12.3	Upacara amal membuka pantang kematian	180
3.13	Pantang larang	182
3.13.1	Pantang larang sewaktu memburu dan memungut	183
3.13.2	Pantang larang terhadap buah-buahan hutan	186
3.13.3	Pantang larang semasa mengandung dan selepas bersalin	186
3.13.4	Pantang larang bercakap dengan ibu mertua	187
3.13.5	Pantang larang semasa <i>senindul</i>	187
3.14	Kematian dan pengebumian	188
3.15	Pengebumian Neolitik	192
3.16	Rumusan	193

BAB 4: BUDAYA MATERIAL MASYARAKAT TEMIAR DI KAWASAN KAJIAN

4.1	Pengenalan	195
4.2	Kajian terdahulu budaya material Temiar	195
4.3	Klasifikasi	196
4.4	Peralatan budaya material Temiar	198
4.4.1	Alat mata pencarian	198
4.4.2	Alat kegunaan rumah tangga	226
4.4.3	Alat perhiasan diri	237
4.4.4	Alat ritual	239
4.4.5	Alat muzik	243
4.5	Bahan mentah	246
4.5.1	Buluh	248
4.5.2	Rotan	249
4.6	Motif	251

4.7	Kemahiran	261
4.8	Rumusan	265

BAB 5: EKSPERIMEN TERHADAP ALAT PEMUKUL KULIT

KAYU

5.1	Pengenalan	268
5.2	Bukti penemuan alat pemukul kulit kayu Neolitik di Malaysia	269
5.2.1	Gua Harimau, Lembah Lenggong, Perak	269
5.2.2	Gua Cha, Lembah Nenggiri, Ulu Kelantan	270
5.2.3	Changkat Mentri, Perak	271
5.2.4	Nyong, Sungai Tembeling, Pahang	271
5.2.5	Kampung Pong, Hulu Perak	271
5.2.6	Tanum, Kuala Merapoh, Pahang	272
5.2.7	Bukit Tengkorak, Semporna Sabah	272
5.3	Alat pemukul kulit kayu Orang Asli	276
5.4	Eksperimen membuat pakaian kulit kayu	282
5.5	Kaedah eksperimen membuat pakaian kulit kayu	282
5.6	Hasil eksperimen	286
5.7	Rumusan	290

BAB 6: KESIMPULAN

6.1	Pengenalan	292
6.2	Corak adaptasi dan persekitaran mempunyai hubungan yang rapat dengan corak mata pencarian dan mempengaruhi corak peralatan budaya material yang dihasilkan oleh sesuatu kumpulan masyarakat di persekitaran tersebut.	292
6.3	Motif yang terdapat pada peralatan budaya material bertujuan untuk menghiasi dan mencantikkan peralatan budaya material semata dan tidak mempunyai sebarang makna <i>spiritual</i> . Motif-motif yang terdapat pada peralatan budaya material diilhamkan	293

dari tumbuhan, haiwan yang terdapat di persekitaran dan lingkungan mereka.

6.4	Kemahiran dan pengetahuan untuk menghasilkan peralatan budaya material adalah diwarisi dari generasi ke generasi, dipelajari dan prose pembelajaran berlangsung secara semula jadi.	293
6.5	Alat pemukul kulit kayu Neolitik sememangnya berfungsi melembutkan kulit kayu untuk dijadikan pakaian kulit kayu.	294
	BIBLIOGRAFI	296
	GLOSARI	303
	PENERBITAN	305
	INFORMAN	306

SENARAI JADUAL

		Halaman
Jadual 1.1	Budaya material di persekitaran terbuka	8
Jadual 1.2	Paleoalam, bahan asas dan klasifikasi budaya material tapak-tapak gua Akhir Pleistosen dengan persekitaran gua	10
Jadual 2.1	Spesies flora yang terdapat di hutan paya bakau negeri Johor (Selepas Abu Bakar 2011)	43
Jadual 2.2	Spesies fauna hutan paya bakau	53
Jadual 2.3	Spesies tumbuhan hutan hujan tropika yang digunakan untuk membuat ukiran patung dan topeng masyarakat Mah Meri	57
Jadual 2.4	Spesies tumbuhan yang digunakan oleh masyarakat Semelai untuk menghasilkan peralatan budaya material	66
Jadual 2.5	Motif dan makna pada bakul masyarakat Kadazan di Sabah	90
Jadual 2.6	Motif dan makna pada tikar masyarakat Kadazan di Sabah	92
Jadual 2.7	Perbandingan corak adaptasi, peralatan budaya material masyarakat Orang Asli dan Peribumi Sabah dan Sarawak	100
Jadual 3.1	Populasi masyarakat Temiar di Malaysia	108
Jadual 3.2	Kawasan kajian	109
Jadual 3.3	Ciri-ciri tumbuhan hutan hujan tropika	112

Jadual 3.4	Populasi masyarakat Temiar di kawasan kajian	115
Jadual 3.5	Statistik jenis rumah kediaman	127
Jadual 3.6	Struktur sosial masyarakat Temiar	129
Jadual 3.7	Batin di kawasan kajian	130
Jadual 3.8	Pembahagian tugas masyarakat Temiar	132
Jadual 3.9	Kelamin yang terlibat dalam aktiviti memburu	137
Jadual 3.10	Bilangan kelamin terlibat aktiviti memburu di kawasan kajian	140
Jadual 3.11	Kelamin yang terlibat aktiviti memungut hasil hutan untuk sara diri	142
Jadual 3.12	Bilangan kelamin terlibat aktiviti memungut hasil hutan untuk sara diri	146
Jadual 3.13	Harga hasil hutan yang ditawarkan	147
Jadual 3.14	Kelamin yang terlibat memungut hasil hutan untuk dijual	148
Jadual 3.15	Bilangan kelamin terlibat aktiviti memungut hasil hutan untuk dijual di kawasan kajian	151
Jadual 3.16	Kelamin yang terlibat aktiviti menangkap ikan	154
Jadual 3.17	Bilangan kelamin terlibat dalam aktiviti menangkap ikan	157
Jadual 3.18	Kelamin yang terlibat pertanian komersial	159

Jadual 3.19	Bilangan kelamin terlibat pertanian komersial	161
Jadual 3.20	Kelamin yang terlibat pertanian sara diri	163
Jadual 3.21	Bilangan kelamin terlibat pertanian sara diri	167
Jadual 3.22	Bilangan kelamin terlibat dengan lain-lain corak ekonomi di kawasan kajian	172
Jadual 3.23	Kepercayaan masyarakat Temiar Pos Kuala Mu	173
Jadual 3.24	Perbandingan corak pengebumian Neolitik dengan masyarakat Temiar	191
Jadual 4.1	Klasifikasi peralatan budaya material masyarakat Temiar di kawasan kajian	197
Jadual 4.2	Bahan mentah dalam menghasilkan peralatan budaya material Temiar	247
Jadual 4.3	Spesies buluh yang terdapat di Semenanjung Malaysia	249
Jadual 4.4	Senarai spesies rotan di Semenanjung Malaysia	250
Jadual 4.5	Motif dan makna dalam peralatan budaya material Temiar	254
Jadual 4.6	Hasil survei kemahiran menghasilkan peralatan budaya material	263
Jadual 5.1	Alat pemukul kulit kayu Zaman Neolitik	273

Jadual 5.2	Ciri-ciri morfologi alat pemukul kulit kayu masyarakat Orang Asli	277
Jadual 5.3	Spesies pokok yang boleh dibuat pakaian kulit kayu	283
Jadual 5.4	Proses menghasilkan pakaian kulit kayu	284
Jadual 5.5	Hasil eksperimen membuat pakaian kulit kayu dengan menggunakan alat pemukul Neolitik dan alat pemukul masyarakat Temiar	287
Jadual 5.6	Hasil eksperimen membuat pakaian kulit kayu	289

SENARAI RAJA

	Halaman
Rajah 1.1 Skop kajian	38
Rajah 3.1 Peta taburan populasi masyarakat Temiar di Malaysia	108
Rajah 3.2 Kawasan kajian	109
Rajah 3.3 Peta lokasi penempatan masyarakat Temiar di Pos Kuala Mu	110
Rajah 3.4 Ruang dalam rumah buluh	117
Rajah 3.5 Ruang dalam rumah kayu	119
Rajah 3.6 Motif tampok manggis	121
Rajah 3.7 Motif bunga perah	122
Rajah 3.8 Ruang dalam rumah kelarai	123
Rajah 3.9 Ruang dalam rumah papan PPRT	124
Rajah 3.10 Ruang dalam rumah batu PPRT	126
Rajah 3.11 Corak kediaman di Kuala Mu	127
Rajah 3.12 Bilangan kelamin terlibat dalam aktiviti memburu	141
Rajah 3.13 Bilangan kelamin terlibat aktiviti memungut hasil hutan untuk sara diri	146
Rajah 3.14 Bilangan kelamin terlibat aktiviti memungut hasil hutan	152

untuk dijual di kawasan kajian

Rajah 3.15	Bilangan kelamin terlibat aktiviti menangkap ikan	158
Rajah 3.16	Bilangan kelamin terlibat pertanian komersial	162
Rajah 3.17	Bilangan kelamin terlibat pertanian sara diri	167
Rajah 3.18	Bilangan kelamin terlibat lain-lain corak ekonomi	172
Rajah 3.19	Peratus anutan kepercayaan masyarakat Temiar	174
Rajah 3.20	Ilustrasi kedudukan individu dalam upacara sewang	177
Rajah 4.1	Pecahan peralatan budaya material di kawasan kajian	196
Rajah 4.2	Ilustrasi sumpit masyarakat Temiar	199
Rajah 4.3	Peta lokasi buluh Suwoor di Bukit Beh	200
Rajah 4.4	<i>Kem bot</i>	215
Rajah 4.5	Teknik menganyam tikar mengkuang	230
Rajah 4.6	Pecahan penggunaan bahan mentah dalam budaya material masyarakat Temiar di Pos Kuala Mu	248
Rajah 4.7	Peratus kemahiran dalam menghasilkan peralatan budaya material	264

SENARAI FOTO

		Halaman
Foto 1.1	Survei kawasan kajian	28
Foto 1.2	Penyelidik mendapatkan koordinat pada GPS	28
Foto 1.3	Proses penyertaan-pemerhatian ikut serta	30
Foto 1.4	Membuat pemerhatian terhadap aktiviti pertanian sara diri	30
Foto 1.5	Teknik catatan dilakukan dalam setiap hari	35
Foto 3.1	Adaptasi kawasan tanah tinggi dan berbukit	111
Foto 3.2	Sungai Perlus di kawasan kajian	114
Foto 3.3	Rumah buluh	116
Foto 3.4	Buluh (lantai rumah) yang diikat pada gelegal rumah	117
Foto 3.5	Rumah kayu	118
Foto 3.6	Rumah kelarai	120
Foto 3.7	Teknik anyaman kelarai	122
Foto 3.8	Rumah papan PPRT	124
Foto 3.9	Rumah batu PPRT	125
Foto 3.10	Pondok memburu (jambur)	136
Foto 3.11	Kawasan ladang yang dipagarkan	171

Foto 3.12	Balai <i>senindul</i>	177
Foto 3.13	Alat perhiasan kepala atau <i>tempok</i> bagi golongan lelaki	182
Foto 3.14	Alat perhiasan kepala wanita atau <i>na sangol</i>	182
Foto 3.15	Penyelidik ke kawasan tanah perkuburan yang terletak di seberang sungai	189
Foto 3.16	Barang kiriman diatas kubur	190
Foto 4.1	Proses melayur buluh	202
Foto 4.2	Proses menyambung bahagian dalam sumpit atau <i>lok</i>	203
Foto 4.3	Membuat ukiran pada <i>tenon</i>	203
Foto 4.4	Kayu ditarah sehingga membentuk bulat	204
Foto 4.5	Alat yang digunakan untuk menebuk kayu	204
Foto 4.6	Teknik menyumpit	206
Foto 4.7	Tabung damak atau <i>leg</i>	207
Foto 4.8	Rabok	208
Foto 4.9	Perlas	209
Foto 4.10	Perangkap burung atau <i>sheap</i>	210
Foto 4.11	Mengambil getah pokok nangka	211
Foto 4.12	<i>Bakot</i>	212

Foto 4.13	<i>Kem</i>	213
Foto 4.14	Kem dipasang pada dahan pokok	214
Foto 4.15	Jerat kaki atau <i>kem boat</i>	215
Foto 4.16	Bubu <i>ked</i>	216
Foto 4.17	Bubu <i>waq</i>	217
Foto 4.18	Bubu <i>lu</i>	218
Foto 4.19	Pokok bertam	219
Foto 4.20	Bertam diikat dengan rotan	220
Foto 4.21	Bilah bertam siap diikat	220
Foto 4.22	Memasukkan bingkai bubu	221
Foto 4.23	Mengikat <i>reka chempok</i> pada bubu	221
Foto 4.24	Panah ikan atau <i>pit</i>	222
Foto 4.25	Lembing besi atau <i>bulus</i>	223
Foto 4.26	Lembing buluh atau bajak	224
Foto 4.27	Beliung	225
Foto 4.28	Bekas untuk menyimpan racun ipoh atau <i>jaloq</i>	225
Foto 4.29	Nyiru atau <i>apeit</i>	226
Foto 4.30	<i>Gadam</i>	227

Foto 4.31	Pokok mengkuang bahan utama menghasilkan tikar	228
Foto 4.32	Tikar mengkuang	228
Foto 4.33	Melayur daun mengkuang	229
Foto 4.34	Melurut daun mengkuang	230
Foto 4.35	Pelurut	232
Foto 4.36	<i>Kanik</i> atau pamarut	232
Foto 4.37	Bakul sandang atau <i>aget</i>	233
Foto 4.38	Alu atau <i>gul</i> yang digunakan untuk menumbuk padi	234
Foto 4.39	Lesung padi atau <i>rentiq</i>	234
Foto 4.40	Bakul atau <i>hape</i>	235
Foto 4.41	Bekas tembakau atau <i>apok</i>	236
Foto 4.42	Tembakau racik yang digunakan untuk menjemur tembakau	236
Foto 4.43	Rantai leher dari biji <i>karyel</i>	237
Foto 4.44	Pokok Jelai (<i>Coix lachrymal jobi</i>)	238
Foto 4.45	Gelang tangan atau <i>chenus tig</i>	238
Foto 4.46	Alat perhiasan kepala atau <i>tempok</i>	239
Foto 4.47	<i>Chentung</i>	241
Foto 4.48	<i>Tempok</i> yang dipakai oleh golongan lelaki semasa <i>senindul</i>	242

Foto 4.49	<i>Gernar</i>	243
Foto 4.50	Daun yang digunakan untuk membuat <i>gernar</i>	243
Foto 4.51	Seorang lelaki Temiar sedang memainkan alat muzik <i>sioi</i>	244
Foto 4.52	Seorang pemuda Temiar sedang memainkan alat muzik <i>kreb</i>	245
Foto 4.53	<i>Ranggon</i> alat muzik Temiar	246
Foto 4.54	Paku yang digunakan untuk mengukir motif	253
Foto 5.1	Merendamkan kulit kayu	288

BUDAYA MATERIAL TEMIAR DI POS KUALA MU SUNGAI SIPUT PERAK DARI PERSPEKTIF ETNOARKEOLOGI

ABSTRAK

Kajian etnoarkeologi yang dilakukan terhadap masyarakat Temiar di Pos Kuala Mu, Sungai Siput, Perak ini melibatkan kajian lapangan sejak Ogos 2014 sehingga Julai 2015. Tujuan kajian ialah untuk menyelesaikan beberapa isu dan masalah serta persoalan-persoalan yang mencakupi a) corak adaptasi dan persekitaran, b) makna dan simbol, c) kemahiran mencipta budaya material, d) fungsi alat batu pemukul kulit kayu Neolitik dan teknologi menghasilkan pakaian kulit kayu. Bagi mendapatkan data, kajian lapangan yang melibatkan (survei awalan, penyertaan-pemerhatian ikut serta, soal selidik, temu bual dan juga eksperimen telah dilakukan). Data-data kualitatif dan kuantitatif yang diperolehi dianalisis serta diinterpretasikan. Hasil kajian ini mendapati bahawa corak dan reka bentuk peralatan budaya material yang dihasilkan adalah dipengaruhi oleh persekitaran yang didiami iaitu hutan, sungai dan juga bukit. Terdapat sebanyak 34 jenis peralatan budaya material yang telah dikenalpasti di kawasan kajian yang diklasifikasikan kepada lima iaitu alat mata pencarian, alat kegunaan rumah tangga, alat muzik, alat ritual dan perhiasan. Secara keseluruhannya peralatan budaya material yang dihasilkan adalah diperbuat daripada sumber bahan mentah secara semulajadi dari hutan. Ciri-ciri peralatan budaya material yang dihasilkan adalah bersifat ringkas, rasional dan mudah untuk dikendalikan. Selain itu, motif-motif yang terdapat pada peralatan budaya material bukan sahaja untuk tujuan estetika malah ianya mempunyai makna-makna tertentu yang berkait rapat dengan persekitaran yang didiami. Hasil kajian yang dilakukan mendapati bahawa peralatan budaya material yang

dihasilkan ini adalah diperolehi secara semulajadi, dipelajari dan diwarisi secara turun-temurun dari generasi ke generasi. Seseorang individu yang mempunyai kemahiran ini lazimnya adalah orang yang berusia dan berpengalaman dan seterusnya memindahkan kemahiran yang dimiliki kepada ahli keluarga yang terdekat. Walaubagaimanapun, setiap kemahiran yang dimiliki adalah bergantung kepada kecenderungan individu untuk mempelajari. Disamping itu, melalui kajian ini juga dapat membantu mengukuhkan data-data arkeologi mengenai fungsi alat pemukul kulit kayu berdasarkan kepada eksperimen membuat pakaian kulit kayu dengan menggunakan alat pemukul kulit kayu Neolitik dan alat pemukul kulit kayu Temiar. Melalui eksperimen ini juga dapat membantu memahami teknologi menghasilkan pakaian kulit kayu berdasarkan kepada penyertaan ikut serta dan pemerhatian kaedah menghasilkan pakaian kulit kayu masyarakat Temiar.

**THE MATERIAL CULTURE OF TEMIAR IN POS KUALA MU SUNGAI
SIPUT PERAK FROM ETNOARCHAEOLOGY PERSPECTIVE**

ABSTRACT

An ethnoarchaeological research has been conducted involving five Temiar communities' settlements in Pos Kuala Mu, Sungai Siput Perak. This research aims to answer several issues regarding the relationship between material cultures and adaptation, the meaning of motifs depicted in material culture, the issues on how skill and knowledge were transferred in material cultures production, the issues concerning the function of bark cloth beater and the technology of bark cloth production. In order to collect data, a field work was conducted from time to time from August 2014 until July 2015 which involved survey, participation observation, questionnaire and interviews. An experiment was conducted to test the function of Neolithic bark cloth beater as well as to understand the process of bark cloth production. This research revealed that the types, patterns and function of material cultures were influenced by the environment and adaptation. This research also convinced that the material cultures produced are dependent on the natural raw material that is available in the surroundings as shown by the Temiar which are bamboos and rattans. This situation has similarity with the Palaeolithic societies that exploited the abundance of pebble from the lake and river. This research also discovered that the motifs depicted on the material cultures have no spiritual meaning but only for decoration which is inspired from the flora and fauna in their environment. This research also revealed that the skill and knowledge in producing material cultures was learn through nature, by learning through someone's experiences and inherited from generation to generation. Apart from that, the experiment has

strengthened the archaeological interpretation that the Neolithic stone tool known as bark cloth beater is a suitable tool used in making bark cloth. The experiment supported by ethnographic data also enable us to understand in detail the process of bark cloth production.

BAB 1

PENGENALAN

1.1 Pendahuluan

Bab ini membicarakan pengenalan kepada budaya material. Pembincangan bermula dengan memberikan definisi dan latar belakang kepada budaya material. Seterusnya, bab ini juga membicarakan isu dan masalah kajian. Selain itu, dalam bab ini dibincangkan kajian terdahulu, objektif kajian, metod kajian dan skop kajian.

1.2 Definisi budaya material

Budaya material merangkumi hasil pertukangan tangan yang dihasilkan bagi memenuhi keperluan hidup. Disamping itu, budaya material yang dihasilkan ini juga mempunyai kepentingan dalam sesebuah masyarakat sekaligus melambangkan identiti budaya dalam sesebuah masyarakat (Siti Aminah, 2015). Budaya material ialah budaya yang boleh dilihat dengan mata kasar dan mempunyai bentuk fizikal dengan fungsi yang tertentu. Manakala budaya bukan material merupakan budaya tidak ketara (*intangible*) seperti kepercayaan, teori, ideologi, falsafah dan sebagainya (Rahman *et.al*, 2009). Menurut Nicholas (2000) budaya material merupakan hasil ciptaan manusia yang berbentuk objek-objek tertentu seperti peralatan, kediaman, kraf tangan, alat pengangkutan dan lain-lain lagi. Pearce (1992), mendefinisikan budaya material mempunyai atribut seperti bahan mentah, motif, konteks, sejarah dan fungsi. Selain itu, budaya material merupakan peralatan yang diinterpretasikan untuk memahami tingkahlaku sosial, budaya dan corak ekonomi sesebuah masyarakat. Menurut Deetz (1977) “*material culture is that section to our physical environment that we modify through culturally determined behaviour*”.

Budaya material dari istilah arkeologi ialah kebudayaan kebendaan (Dewan Bahasa dan Pustaka, 1988). Istilah budaya material merujuk kepada kaitan antara artifak dan hubungan sosial. Artifak merupakan budaya material dan produk ekonomi sesebuah masyarakat untuk kegiatan harian. Penciptaan budaya material ini menggambarkan tahap pengetahuan sesebuah masyarakat untuk menguasai dan mengeksplotasi persekitaran bagi memenuhi keperluan hidup. Penciptaan alat dan teknik menghasilkan membuktikan bahawa masyarakat mempunyai keupayaan untuk menyelesaikan masalah harian yang dihadapinya.

Manakala definisi budaya material dari sudut etnografi ialah objek fizikal yang boleh menghuraikan sesuatu budaya secara menyeluruh iaitu merangkumi semua aspek budaya yang bersifat material seperti peralatan, pakaian dan sebagainya. Menurut (Zarinah 1998; Hamid 2011; 2014) menjelaskan bahawa budaya material merupakan peralatan yang bersifat kebendaan dan mempunyai fungsi-fungsi yang tertentu serta mempunyai perkaitan dengan elemen-elemen budaya dalam sesebuah komuniti yang dikaji. Budaya material adalah aspek penting bersifat fizik atau *tangible* dalam antropologi budaya meliputi semua aspek kebendaan dan peralatan yang digunakan atau pernah digunakan dalam sesebuah masyarakat.

1.3 Klasifikasi budaya material

Klasifikasi ialah pengelompokan sesuatu kepada beberapa kumpulan mengikut ciri-ciri yang tertentu (Kamus Dewan Edisi Keempat, 2005). Kajian ini menggunakan dua klasifikasi iaitu klasifikasi Wazir dan Razha (2001) dan Hamid (2014). Wazir dan Razha (2001) mengklasifikasikan budaya material kepada tiga bahagian yang utama iaitu:

- a) Alat kegunaan rumah tangga: ialah peralatan kegunaan harian seperti perkakasan dapur, alat penyediaan makanan, tikar, dan pelbagai jenis bakul sama ada digunakan untuk menyimpan bijiran atau juga digunakan untuk mengisi makanan.

- b) Alat ekonomi dan sara diri: terdiri dari alat ekonomi dan alat sara diri seperti peralatan yang digunakan untuk memburu dan meramu seperti sumpit, perangkap burung, perangkap tikus, perangkap tupai, perangkap babi hutan, perangkap monyet dan juga termasuk peralatan yang digunakan untuk aktiviti pertanian. Ukiran kayu, kraf dan juga pakaian kulit kayu.

- c) Alat ritual dan keagamaan: alat ritual dan keagamaan merangkumi patung yang diukir, bekas sesajen dan rumah miniatur.

Manakala Hamid (2014) mengklasifikasikan budaya material kepada lima klasifikasi yang utama seperti berikut:

- (a) Alat mata pencarian iaitu alat yang digunakan untuk tujuan ekonomi dan sara diri. Peralatan yang digunakan bagi tujuan memburu haiwan seperti penggunaan sumpit, tabung damak, jerat, perangkap, lembing. Manakala alat untuk menangkap ikan seperti bubu, pancing dan juga lakau dan alat pertanian sara diri merangkumi penggunaan beliung, tugal dan ketaman.

- (b) Alat kegunaan rumah tangga pula terdiri daripada peralatan yang digunakan dalam kehidupan seharian dan kegunaan rumah tangga

seperti alat perkakasan dapur, alat penyediaan makanan, tikar, pakaian kulit kayu dan pelbagai jenis bakul yang terdiri daripada pelbagai motif.

- (c) Alat ritual iaitu peralatan yang digunakan dalam upacara keagamaan dan kepercayaan seperti tangkal azimat, bekas perasapan dan lain-lain.
- (d) Alat muzik iaitu alat yang digunakan dalam perayaan seperti *sewang*. Antaranya ialah *ranggon*, *kereb*, seruling dan sebagainya.
- (e) Alat perhiasan diri merangkumi alat untuk mencantikkan diri biasanya digunakan oleh golongan wanita seperti sikat, cucuk sanggul, rantai, gelang dan sebagainya.

1.4 Budaya material prasejarah

Budaya material prasejarah dikenali sebagai artifak merupakan bukti-bukti penting bagi memahami perkembangan teknologi, tingkah laku dan corak hidup masyarakat prasejarah. Budaya material prasejarah bersifat dinamik, boleh diubahsuai atau disesuaikan mengikut perubahan persekitaran. Ianya dapat dilihat melalui peralatan yang ditinggalkan seperti alat batu, tembikar dan artifak logam yang merujuk kepada zaman prasejarah utama iaitu Zaman Paleolitik, Zaman Neolitik dan Zaman Logam. Melalui budaya material prasejarah ini dapat dilihat bagaimana manusia awal ini menghasilkan peralatan sesuai dengan persekitaran, teknologi menghasilkan peralatan budaya material, ekonomi dan sebagainya (Chia, 2009).

Alat batu merupakan salah satu peralatan budaya material prasejarah yang dihasilkan untuk pelbagai kegunaan manusia yang bergantung hidup kepada teknologi batu bagi

tujuan memburu dan meramu sebagai cara hidup. Menurut Chia (2009), masyarakat prasejarah membentuk dan mengubah batuan untuk melakukan aktiviti pemburuan dan juga sebagai alat untuk penyediaan makanan. Di Semenanjung Malaysia, masyarakat Paleolitik seperti di tapak-tapak terbuka di Kota Tampan, Bukit Jawa, Bukit Bunuh, Lawin dan Temelong di Lembah Lenggong memaparkan bukti tinggalan peralatan budaya material iaitu alat batu yang merupakan peralatan yang bersifat ringkas. Peralatan budaya material yang dicirikan oleh masyarakat di tapak ini ialah terdiri daripada alat penetak dan alat repehan yang diperbuat daripada sumber bahan mentah yang terdapat dip persekitaran mereka iaitu kuarzit, kuarza, rijang, suevit, flin, metakonglomerat dan sebagainya (Zuraina 1989, 1996; Mokhtar 1997a, b; Mokhtar 2004, 2006a, b; Hamid 2007; Khairunnisa 2013). Masyarakat Paleolitik di tapak-tapak terbuka ini beradaptasi di pinggir tasik dan sungai untuk memudahkan mereka memilih bahan mentah yang sesuai untuk dijadikan alat.

Selain dari tapak terbuka, terdapat juga tapak gua mewakili Zaman Paleolitik akhir yang mendedahkan bukti tinggalan peralatan budaya material iaitu alat batu. Berdasarkan kepada bukti-bukti arkeologi jelas menunjukkan corak adaptasi masyarakat Paleolitik ke tapak yang berlatitud tinggi terletak di lembah sungai yang dilingkungi gua batu kapur dan pelindung gua di Lembah Lenggong, Hulu Perak seperti Gua Gunung Runtuh (10,000 tahun dahulu), Gua Teluk Kelawar (13,000 tahun dahulu), di bahagian utara Kuantan, Pahang iaitu Gua Tenggek (10, 660± 110 tahun dahulu), Gua Sagu (14,410± 180 tahun dahulu), di Hulu Kelantan iaitu Gua Peraling (11,930±100 tahun dahulu), Gua Chawas (12, 550 tahun dahulu). Masyarakat Paleolitik pada ketika itu juga beradaptasi dengan kawasan sungai untuk mendapatkan pebel dari sungai dan seterusnya di bawa ke gua untuk digunakan dalam kegiatan

harian mereka. Mereka membentuk dan mengubah batuan untuk dijadikan alat seperti membuat alat pebel repehan unifas dan bifas.

Teknologi alat batu pada Zaman Neolitik semakin maju apabila alat batu pada Zaman Neolitik dihasilkan menggunakan teknik mengasah dan mengilap mata tepi. Antara alat batu yang dihasilkan pada zaman tersebut ialah beliung bergilap, pemukul kulit kayu, lesung, alu dan sebagainya. Perubahan teknologi pembuatan alat batu ini jelas menggambarkan perubahan cara hidup dari pemburu pemungut nomadik kepada masyarakat petani yang tinggal menetap dan memelihara binatang (Mokhtar, 2010). Misalnya, tapak Neolitik di Kampung Jenderam Hilir, Dengkil Selangor yang dilaporkan oleh Brian Batchelor pada tahun 1976-1977 dengan penemuan 21 beliung batu persegi empat panjang, satu beliung batu, satu pisau batu tembeling, satu pisau batu berleher, dua batu berbentuk bulat dan kepingan batu serta batu asahan (Batchelor 1977; Adi Haji Taha 1983).

Selain alat batu, kemajuan budaya material prasejarah dapat dilihat dengan adanya teknologi menghasilkan tembikar pada Zaman Neolitik. Masyarakat pada ketika itu sudah pandai mengolah, menguli dan membentuk tanah liat dengan pelbagai bentuk dan ragam hias seperti tanda tali, bersalut merah, tanda tekanan (*impressed*), turisan (*incise*) dan sebagainya. Bahan asas pembuatan tembikar iaitu tanah liat juga diperolehi di kawasan berhampiran dengan kawasan pembuatan tembikar (Chia, 1997). Masyarakat pada ketika itu mempunyai kemajuan teknologi mengawal suhu api dengan melakukan pembakaran secara terbuka dengan kadar suhu pembakaran yang perlahan iaitu di antara 500°C hingga 600°C untuk mengeringkan tembikar (Chia 1997, 2016; Mokhtar 2010). Tembikar yang dihasilkan bukan sahaja digunakan untuk

tujuan memasak, hidangan atau penyimpanan makanan dan air namun tembikar juga digunakan sebagai barang kiriman bersama-sama dengan mayat (Chia 2009; Zolkurnian 1998)

Perkembangan budaya material prasejarah menunjukkan kemajuan dari segi teknologi iaitu daripada alat batu kepada tembikar dan seterusnya kepada alat logam. Teknologi penghasilan tembikar pada Zaman Neolitik menjadi asas kepada penghasilan logam. Di Malaysia, Zaman Logam bermula diantara 2000 hingga 4000 tahun dahulu. Antara ciri-ciri peralatan budaya material Zaman Logam ialah dengan penemuan artifak besi (Chia, 2009). Manakala Zuraina (2003) membahagikan Zaman Logam kepada dua era iaitu gangsa dan besi (Zuraina, 2003). Permulaan Zaman Logam bermula dengan gangsa sekitar 3000 tahun dahulu dan kemudiannya besi sekitar 2000 tahun dahulu (Mokhtar, 2011). Alat logam yang terawal di Malaysia ialah kapak gangsa bersama acuan yang ditemui di tapak pengebumian Gua Harimau, Lembah Lenggong Perak. Selain itu, tradisi pengebumian keranda kayu balak di Sabah juga dikaitkan dengan alat logam. Alat logam ini dikatakan berfungsi sebagai barang kiriman bersama-sama artifak lain seperti tembikar, manik dan sebagainya yang ditanam bersama si mati (Chia 2012, 2009). Artifak logam seperti beliung gangsa turut ditemui di tapak perlombongan bijih timah di Tanjung Malim, Perak, Jelevu di Negeri Sembilan dan di tapak perlombongan emas di Sungai Jenera, Kelantan (Chia 2016; Leong 1989).

1.5 Budaya material dari tapak terbuka

Sub topik ini membincangkan bukti budaya material dari tapak terbuka Paleolitik di Semenanjung Malaysia khususnya di Lembah Lenggong iaitu Bukit Bunuh, Kota Tampan, Bukit Jawa, Kampung Temelong dan Lawin. Perbincangan berfokus kepada

tapak-tapak Paleolitik dengan mengambil kira bukti penemuan alat batu bagi melihat bagaimana masyarakat pada ketika itu beradaptasi dengan kawasan persekitaran untuk menghasilkan peralatan bagi memenuhi keperluan hidup. Kajian paleoalam mendapati bahawa tapak-tapak ini berada pada persekitaran tasik kuno dan sungai dengan persekitaran hutan tropika savanah dengan dataran berumput serta iklim sejuk dan kering. Masyarakat ini menggunakan kelikir sungai sebagai bahan asas untuk menghasilkan alat batu. Jadual 1.1 menerangkan secara terperinci budaya material dan paleoalam tapak-tapak terbuka Zaman Paleolitik di Malaysia.

Jadual 1.1: Budaya material di persekitaran terbuka

Nama tapak	Jenis tapak	Paleoalam	Material	Klasifikasi Alat
Bukit Bunuh	Terbuka	Tasik dan sungai, iklim sejuk kering	Pebel sungai dan bungkah impak-kuarzit, kuarza, rijang, flin, akik dan suevit	-Alat penetak -Alat pebel -Alat repehan bertakik, bergerigi, tirus dan campuran
Kota Tampan	Terbuka	Tasik, sungai, hutan terbuka, iklim sejuk kering	Pebel sungai-kuarzit dan kuarza	-Alat penetak, -Paleo beliung -Pebel bujur unifas. -Alat repeh iaitu bertakik, bergerigi, bertirus
Bukit Jawa	Terbuka	Tasik, sungai, hutan terbuka, iklim sejuk kering	Pebel sungai-kuarza	-Alat penetak -Kapak genggam, -Paleo beliung -Alat repeh bertakik, bertirus, campuran

Sambungan Jadual 1.1

Kampung Temelong	Terbuka	Tasik, sungai, hutan terbuka, iklim sejuk kering	Pebel sungai- Kuarzit dan kuarza	-Alat penetak -Kapak genggam -Paleo beliung -Pebel unifas dan lain-lain alat pebel. -Alat reph iaitu alat rephan bertakik, tirus dan campuran. -Alat ketulan
Lawin	Terbuka	Tasik, sungai dan hutan, iklim sejuk kering	Pebel sungai- kuarzit dan kuarza	-Alat penetak -Kapak genggam -Paleo beliung -Pebel leper, -Alat reph bertakik, tirus dan campuran

1.6 Budaya material di persekitaran gua

Selain tapak-tapak terbuka, tapak-tapak gua dan pelindung batuan juga menjadi tumpuan masyarakat prasejarah khususnya bagi masyarakat pemburu pemungut Akhir Pleistosen. Tapak-tapak ini dijadikan tempat membuat alat batu, tempat persinggahan sementara dan tempat pengebumian yang menyumbang kebudayaan material prasejarah di Malaysia. Ini dibuktikan melalui tinggalan dapur, sisa makanan dan alat-alat batu (Zuraina, 1996). Selepas 15,000 hingga 10,000 tahun dahulu seluruh Asia Tenggara mengalami iklim panas dan lembab dengan sekitaran hutan seperti sekarang iaitu hutan hujan tropika (Zuraina, 1996). Ke semua tapak gua di Semenanjung Malaysia mendedahkan bukti pada Akhir Pleistosen sekitar 14,000 hingga 10,000 tahun dahulu. Jadual 1.2 merupakan tapak-tapak gua Akhir Pleistosen yang

dibincangkan secara terperinci mengenai paleoalam, bahan asas yang digunakan untuk menghasilkan alat batu.

Jadual 1.2: Paleoalam, bahan asas dan klasifikasi budaya material tapak-tapak gua Akhir Pleistosen dengan persekitaran gua

Nama tapak	Jenis tapak	Paleoalam	Material	Klasifikasi alat
Gua Gunung Runtuh	Gua	Suhu lebih sejuk, hutan terbuka, fauna lebih besar	Pebel, batu kapur	Alat pebel unifas, bifas dan alat repeh.
Gua Teluk Kelawar	Pelindung batuan	Tasik, sungai, batu kapur	Pebel, batu kapur	Alat pebel unifas, bifas, alat penetak dan alat repeh
Gua Peraling	Gua	Tasik, sungai, batu kapur	Pebel, batu kapur	Alat pebel unifas, bifas dan alat repeh.
Gua Chawas	Gua	Tasik, sungai, batu kapur	Pebel, batu kapur	Alat pebel unifas, bifas dan alat repeh
Gua Sagu	Gua	Tasik, sungai, batu kapur	Pebel, batu kapur	Alat pebel unifas, bifas dan alat repeh.
Gua Tenggek	Gua	Tasik, sungai, batu kapur	Pebel, batu kapur	Alat pebel unifas, bifas dan alat repeh.

1.7 Paleoalam

Sub topik ini membincangkan persekitaran masyarakat prasejarah melibatkan dua jenis paleoalam iaitu hutan tropika savanah pada Awal Pleistosen (Mokhtar, 2010) dan hutan hujan tropika pada Akhir Pleistosen dan Awal Holosen (Adi, 2007). Kajian paleoalam dibincangkan untuk melihat hubungan antara manusia dan persekitaran serta membuat perbandingan peralatan dari aspek corak hidup, teknologi dan sumber bahan mentah.

1.7.1 Hutan tropika savanah

Masyarakat Paleolitik di Malaysia pada awalnya memilih kawasan terbuka seperti tapak Bukit Jawa, Kota Tampan, Bukit Bunuh, Temelong dan Lawin di Hulu Perak (Mokhtar, 2010) dan Mansuli di Sabah (Jeffrey, 2013). Kajian paleoalam mendapati bahawa tapak-tapak ini berada pada persekitaran tasik kuno dan sungai dengan dataran berumput dan yang paling penting adalah kawasan ini mempunyai banyak endapan kelikir sungai yang menyumbang kepada teknologi penghasilan alat batu (Mokhtar, 2010). Hasil kajian yang telah dilakukan di tapak-tapak terbuka Paleolitik seperti di Kota Tampan (Zuraina 1989; Hamid 2007), Bukit Jawa (Zuraina 1996, 2003), Temelong, Lawin (Mokhtar 1997, 1998), Bukit Bunuh (Mokhtar 2006, 2011; Khairunnisa 2013) menunjukkan bahawa persekitaran di tapak tersebut pada ketika itu adalah jenis persekitaran terbuka dan dipercayai masyarakat Paleolitik telah duduk dan membuat alat batu di tepi tasik kuno. Kebanyakan tapak terbuka yang ditemui adalah tapak-tapak yang menjadi bengkel pembuatan alat batu.

Paleoalam pada Awal Pleistosen ini merupakan hutan tropika savanah yang lebih terbuka dan membolehkan fauna yang bersaiz besar mendiaminya. Dari segi teknologi pembuatan alat batu yang dihasilkan bersesuaian dengan ciri-ciri hutan terbuka dengan kehadiran haiwan buruan yang bersaiz besar sehingga sederhana. Teknologi pembuatan alat batu yang bersaiz besar dan kecil sesuai digunakan untuk aktiviti memburu bagi menjamin bekalan makanan. Masyarakat Awal Pleistosen juga beradaptasi dengan kawasan sungai dan tasik untuk mendapatkan sumber bahan mentah yang utama untuk menghasilkan alat batu iaitu kerikil sungai. Selain membekalkan sumber bahan

mentah, sungai juga membekalkan sumber makanan dan sumber air tawar untuk kelangsungan diet dan subsisten.

1.7.2 Hutan hujan tropika

Masyarakat pada Akhir Pleistosen pula memilih tapak gua dan pelindung batuan sebagai kawasan kediaman dan juga bengkel pembuatan alat batu. Kajian oleh Adi (2007) mencadangkan bahawa pada Akhir Pleistosen Semenanjung Malaysia berada pada persekitaran kawasan tropika. Bukti arkeologi di tapak Akhir Pleistosen seperti Gua Teluk Kelawar yang dipertarikhkan sekitar 13, 000 tahun dahulu (Zuraina, 2005), Gua Peraling sekitar $11, 930 \pm 100$ tahun dahulu, $11,770 \pm 90$ tahun dahulu (Adi, 2000), Gua Chawas $12, 000$ tahun dahulu (Adi, 2007), Gua sagu $14, 410 \pm 180$ tahun dahulu, $12, 750 \pm 160$ tahun dahulu (Zuraina *et.al* 1998) dan Gua Tenggek $10,600 \pm 110$ tahun dahulu, $10, 545 \pm 80$ tahun dahulu (Zuraina *et.al* 1998) mendapati bahawa aktiviti memburu dan memungut masih lagi berlangsung berdasarkan kepada jumpaan sisa fauna yang berasosiasi dengan alat batu unifas dan bifas.

Persekitaran pada Akhir Pleistosen sehingga ke persekitaran yang terdapat pada hari ini tidak mempunyai banyak perbezaan dari segi kehidupan flora dan fauna. Berdasarkan kepada data-data arkeologi mendapati bahawa masyarakat prasejarah yang mendiami tapak gua di Semenanjung Malaysia pada Akhir Pleistosen beradaptasi dengan kawasan persekitaran mereka di hutan hujan tropika dan melakukan aktiviti memburu haiwan seperti babi hutan (*Sus scrofa*), kijang (*Muntiacus muntjac*), beruk (*Macaca fascicularis*), rusa

(*Cervus unicolor*) biawak (*Varanus*) dan lain-lain. Mereka menjadikan gua sebagai kem dan juga beradaptasi dengan pinggir sungai dan tasik kerana persekitaran tersebut menyumbang kepada kelangsungan diet dan subsisten mereka seperti spesies ikan, flora dan fauna serta bahan mentah untuk dijadikan alatan untuk memburu, melapah daging buruan dan sebagainya.

Hutan hujan tropika merupakan hutan yang paling luas dan terpenting di Malaysia. Hutan ini meliputi kira-kira 70% daripada kawasan hutan di Malaysia. Ciri-ciri hutan hujan tropika adalah pokok yang malar hijau iaitu pokok yang tidak menggugurkan semua daun pada masa yang sama dan tumbuhan rapat-rapat dan padat. Jenis hutan ini juga mempunyai pelbagai spesies tumbuhan yang tumbuh pada satu kawasan. Selain itu, ianya mempunyai tumbuhan yang berlapis-lapis dan mempunyai batang yang lurus, tinggi dan berakar banir. Terdapat empat lapisan iaitu emergent, kanopi, tengah dan bawah. Di Semenanjung Malaysia, iklim hutan hujan tropika ini mengandungi sejumlah 9000 dan 10,000 spesies tumbuhan termasuk lebih 800 spesies tumbuhan berbunga dan pakis ([https://www. Mongabay.com](https://www.Mongabay.com)).

Smith (1964) mengklasifikasikan hutan hujan tropika kepada tiga iaitu tumbuh-tumbuhan yang rendah dan terbahagi kepada hutan primer dan hutan sekunder, tumbuh-tumbuhan bukit dan gunung serta tumbuh-tumbuhan kawasan rendah atau paya. Lapisan hutan yang paling tinggi iaitu lapisan emergent yang terdiri daripada pokok yang mencapai ketinggian antara 750 hingga 1200 meter. Pokok-pokok yang tumbuh kebanyakannya mempunyai akar banir, batang pokok yang lurus dan tegak berfungsi sebagai sokongan dan

menahan pokok dari tumbang (Smith, 1964). Pada lapisan hutan ini mempunyai dahan membentuk lapisan cahaya yang menghalang matahari sampai ke bumi. Spesies pokok pada lapisan hutan ini adalah jenis kayu keras seperti cengal, balau, keruing, meranti dan seraya. Manakala haiwan yang menghuni lapisan hutan ini adalah seperti pelbagai spesies burung enggang (*Ocyeros griseus*), kelawar (*Chiroptera*), tupai (*Sciuridae*), kera (*Macacafascicularis*), lebah (*Apoidea*) dan sebagainya. Lapisan bawahnya iaitu lapisan kanopi yang mempunyai ketinggian pokok antara 20 hingga 40 meter. Pokok-pokok ini tumbuh dengan rapat dan rendah membentuk kanopi yang tebal serta menghalang cahaya matahari sampai ke hutan. Haiwan yang menghuni pada lapisan kanopi ialah kera, tupai terbang, lotong, kongkang (*Show loris*) dan sebagainya.

Lapisan seterusnya pula ialah lapisan tengah yang terdiri daripada pokok yang sederhana padat dan tumbuh sekitar 10 hingga 20 meter. Tumbuhan yang hidup pada lapisan ini ialah jenis tumbuhan memanjat (liana), epifit dan parasit. Tumbuhan liana adalah sejenis tumbuhan yang memerlukan tumbuhan lain agar dapat bersaing mendapatkan cahaya matahari. Tumbuhan ini bersifat semulajadi, merambat dan menggantung seperti rotan. Manakala haiwan yang menghuni pada lapisan ini ialah orang hutan, lotong, tenggiling (*Manis javanica*), katak pokok, musang (*Viverridae*), tupai pinang (*Callosciurus notatus*).

Manakala lapisan bawah atau lantai hutan pula terdiri daripada pokok renek yang mempunyai ketinggian kurang daripada 10 meter. Antara tumbuhan yang

hidup pada lapisan ini ialah cendawan, bunga raflesia, pokok renek, pokok jalur, pokok panjat, herba dan semak samun. Pada lapisan ini tumbuhan di lantai hutan jarang kerana kurang mendapat cahaya matahari. Haiwan yang menghuni lapisan hutan ini ialah rusa (*Cervidea*), memerang (*Aonyx cinerea*), landak (*Erethizontidae*), seladang (*bos gaurus*), tenggiling, tapir (*Tapirusindicus*), tupai pinang, tenggiling, harimau (*Pantheratigris*) dan sebagainya (<https://www.Mongabay.com>).

1.8 Kajian terdahulu

Bahagian ini menyentuh kajian yang telah dilakukan oleh para penyelidik terdahulu berkaitan peralatan budaya material masyarakat Orang Asli. Daripada hasil kajian terdahulu ini sedikit sebanyak membantu memberi gambaran berkenaan corak hidup dan budaya material masyarakat Temiar di kawasan kajian khususnya. Setakat ini hanya beberapa kajian etnografi yang pernah dilakukan terhadap budaya material masyarakat Temiar atau mana-mana kumpulan orang asli yang lain bagi membantu memahami corak hidup masyarakat yang dikaji.

1.8.1 Hamid Mohd Isa (2014)

Kajian Hamid (2014) ke atas masyarakat Orang Asli Lanoh iaitu di Kampung Air Bah dan Kampung Lubok Chupak, Perak adalah tertumpu kepada sejarah, etnografi dan arkeologi masyarakat Lanoh. Pengkaji ini telah melakukan kajian terhadap masyarakat Lanoh yang menghuni di sekitar Lembah Lenggong, Perak. Dalam kajian ini pengkaji bermula dengan skop kajian yang meluas iaitu menjelaskan asal usul, kepercayaan, budaya material, corak hidup, budaya dan hubungan masyarakat ini dengan lukisan gua. Hasil

daripada kajian ini secara tidak langsung membantu memahami tentang corak hidup dan tingkah laku masyarakat prasejarah.

Dari segi budaya material, pengkaji telah mengklasifikasikan budaya material Orang Asli Lanoh kepada lima klasifikasi utama iaitu alat mata pencarian, alat kegunaan rumah tangga, alat muzik, alat perhiasan diri dan alat ritual. Alat kegunaan rumah tangga ialah alat yang terdiri daripada peralatan yang digunakan dalam kehidupan seharian dan kegunaan rumah tangga seperti tikar, pakaian kulit kayu dan pelbagai jenis bakul. Alat mata pencarian pula ialah alat yang digunakan untuk tujuan ekonomi dan sara diri meliputi alat yang digunakan untuk memburu seperti sumpit, tabung damak, damak, perangkap, jerat, lembing, alat untuk memancing terdiri daripada joran, bubu dan sebagainya. Manakala alat pertanian seperti beliung, ketaman dan tugal. Alat perhiasan diri pula terdiri daripada sikat, cucuk sanggul, rantai, gelang dan sebagainya. Alat ritual pula adalah sejenis tangkal yang kebiasaannya dipanggil *kenob* (Hamid, 2014).

Bahan mentah yang paling dominan dalam menghasilkan peralatan budaya material masyarakat Lanoh ini ialah buluh. Masyarakat Lanoh amat simbiosis terhadap sumber alam dan persekitaran mereka. Ianya bukan hanya menawarkan sumber bahan makanan malah membekalkan keperluan bahan mentah untuk menghasilkan peralatan budaya material, ubat-ubatan dan unsur mistik berupa semangat yang ada pada alam perlu dihormati. Dari segi bahan asas peralatan budaya material masyarakat Lanoh banyak bergantung kepada

sumber hutan seperti pelbagai spesies buluh dan rotan, bertam, bemban, cucuh, nipah dan pokok ipoh.

Berdasarkan kajian yang dilakukan mendapati kira-kira 14 peralatan budaya material yang masih ada dalam masyarakat Lanoh. Antara yang masih ada ialah sumpit, tabung damak, bubu, sangkar ikan (*lakau*), jerat (*sap* dan *bakok*), pelbagai jenis bakul (*hape*, *pegok* dan *tapok*), tikar, nyiru, tuai, tugal, panah ikan, dinding kelarai, rantai biji krayel, *tempok* (perhiasan kepala) dan *chentong* (alat ritual).

1.8.2 Wazir Jahan Karim dan Razha Rashid (2001)

Wazir dan Razha (2001) pula membincangkan perubahan teknologi dan hubungannya dalam perkembangan budaya material. Budaya material yang dibincangkan merangkumi alat kegunaan rumah tangga, alat mata pencarian dan alat ritual atau keagamaan. Alat kegunaan rumah tangga merangkumi peralatan memasak, penyediaan makanan, tikar, bakul dan sebagainya. Alat mata pencarian merupakan alat untuk memburu seperti sumpit, perangkap burung, tupai, monyet, rusa, babi hutan, alat menangkap ikan dan peralatan pertanian. Alat keagamaan atau ritual pula meliputi patung yang diukir, rumah maniatour dan sebagainya. Wazir dan Razha melakukan kajian lapangan berkaitan budaya material Orang Asli iaitu yang berfokus kepada masyarakat Orang Asli suku Mahmeri di Pulau Carey dan Kintak Bong di Ulu Perak. Tujuan kajian ini adalah untuk mewujudkan hubungan antara sumber semulajadi dan sosio-ekonomi masyarakat di kawasan kajian. Pengkaji menyatakan bahawa kelestarian atau daya tahan peralatan budaya material

dalam sesebuah masyarakat yang berhadapan dengan perubahan fizikal dan persekitaran diukur dalam beberapa faktor iaitu pengurangan dalam penggunaan peralatan budaya material seperti peralatan perkakasan dapur, perangkap, pakaian yang digunakan untuk memburu dan memungut, pembuatan pakaian, ukiran kayu, pengeluaran dan pemprosesan makanan dan juga rumah kediaman. Selain itu, penyesuaian peralatan budaya material kepada teknologi moden yang membawa kepada perubahan peralatan budaya material yang lebih inovatif dan produktif daripada berasaskan sumber semulajadi kepada peralatan yang lebih moden. Tambahan pula dengan pengambilalihan teknologi baru yang dihasilkan secara komersial boleh menyebabkan peralatan budaya material jauh ketinggalan.

Dari segi corak ekonomi aktiviti memburu merupakan sebahagian besar corak ekonomi masyarakat Kintak. Peralatan yang digunakan ialah sumpit yang digunakan untuk memburu tupai atau monyet. Selain daripada sumpit, peralatan lain yang digunakan ialah lembing yang digunakan untuk memburu tikus buluh (*Rhizomys sumatransis*). Begitu juga dengan masyarakat Kintak apabila sumpit atau lebih dikenali sebagai *blau* masih digunakan untuk memburu binatang kecil seperti tupai, monyet, rusa dan sebagainya. Racun yang digunakan pada sumpit ialah racun ipoh atau *upas* yang merupakan campuran ipoh (*Antiaris*) dan ipoh yang menjalar (*Strychnos*). Penggunaan *blau* masih kekal sebagai alat memburu dan simbolik kepada kebudayaan nomad. Hal ini kerana peralatan yang tidak terlalu besar dan ringan serta mudah dibawa menjadikan peralatan ini sesuai digunakan. Peralatan memburu masyarakat Kintak kebanyakannya diperbuat daripada buluh *Suwoor*

(*Bambusa Wrayi*). Peralatan ini digunakan secara meluas sebagai peralatan untuk memburu. Selain sumpit, untuk menangkap ikan mereka menghasilkan alat iaitu tombak ikan.

Masyarakat Kintak juga berpengetahuan dalam membuat pakaian kulit kayu yang dikenali sebagai *tentom* yang diperbuat daripada pokok *upas* atau pokok ipoh dan terap (*Artocarpus*). Selain itu, sikat buluh merupakan alat perhiasan diri masyarakat Kintak yang terdiri kepada dua versi iaitu *jantan* dan *betina* yang dibezakan mengikut panjang bilah buluh tersebut.

Bagi masyarakat Mah Meri pula, kedua-dua pengkaji ini mencatatkan bahawa aktiviti memburu masih berlangsung sehingga ke hari ini. Kebiasaannya haiwan kecil atau haiwan besar menjadi haiwan buruan mereka. Antaranya ialah monyet, babi hutan, kancil, kijang, rusa, biawak, tupai dan burung. Terdapat tiga teknik yang digunakan untuk memburu babi hutan iaitu dengan menggunakan perangkap, menikam dan menembak. Jerat monyet juga masih digunakan dengan meletakkannya di merata tempat di dalam hutan. Jerat monyet popular digunakan kerana ianya mudah dan cepat untuk dihasilkan. Manakala masyarakat Mah Meri juga menghasilkan jerat burung dikenali sebagai *legeh* diperbuat daripada pokok nibong.

Dari segi rumah kediaman, masyarakat Mah Meri menggunakan bahan mentah yang diperolehi daripada hutan bakau. Nibong atau lebih dikenali dengan panggilan *mo* digunakan untuk membina rasuk rumah atau *gelegar* rumah. Rasuk berfungsi sebagai pengikat rangka rumah. *Mo* juga digunakan untuk

lantai dapur kerana sifatnya yang tahan air. Manakala dinding pula kebiasaannya menggunakan nipah atau bertam.

Terdapat beberapa jenis alat kegunaan rumah tangga yang dibincangkan. Lima jenis bakul yang direkodkan iaitu *niru*, *bujap*, *bakul ubi*, *bakul ka* dan *sinton* yang diperbuat daripada mengkuang (*pandanus*) atau lebih dikenali sebagai *ake* dan juga rotan *di*. Untuk aktiviti memungut pula, satu-satunya peralatan yang digunakan untuk memungut ialah pisau panjang atau *hau* yang digunakan untuk memungut lokan dan kepah. Kebiasaannya aktiviti ini dilakukan oleh golongan wanita. Hasil kutipan diletakkan ke dalam bakul yang dikenali sebagai *sinton* diperbuat daripada buluh.

Penggunaan topeng muka adalah satu aspek penting yang dikenali sebagai *jo'oh*. Kebiasaannya ianya digunakan dalam upacara amal menuai padi. Menurut kepercayaan mereka, semangat akan turun bersama-sama bergembira dan menari dalam perayaan tersebut. Antaranya ialah semangat padi (*manat be')* atau tuaian durian (*di'an*). Peralatan muzik yang digunakan semasa perayaan ini seperti *biole*, drum (*tabe*), *tuntun* dan *xplophone* yang diperbuat daripada kayu (*genon*). Bagi masyarakat Mah Meri penggunaan alat muzik ini diperbuat daripada bahan mentah yang terdapat dipersekitaran mereka seperti *gandan* diperbuat daripada kulit kambing, *genon* yang diperbuat daripada kayu pulai (*Alstonia*), *biole* atau biola dan *tuntun* diperbuat daripada buluh.

1.8.3 Zarinah Sarifan (1998)

Zarinah (1998) telah melakukan kajian di Kampung Santeh, RPS Legap, Sungai Siput (U), Perak. Pengkaji melakukan kerja lapangan bermula pada tahun 1997 dengan memberi penekanan mengenai budaya material yang digunakan oleh masyarakat Temiar di kawasan kajian. Dalam kajian beliau telah menjelaskan mengenai 12 peralatan budaya material yang terbahagi kepada dua aspek utama iaitu peralatan estetika dan peralatan gunaan. Kajian Zarinah (1998) memperlihatkan signifikan peralatan budaya material dalam sosio budaya dan kehidupan masyarakat tersebut secara menyeluruh. Pengkaji memberi penekanan yang lebih mendalam merangkumi pantang larang, kepercayaan, semangat serta hubungan akrab masyarakat yang dikaji dengan persekitaran mereka.

Seterusnya dalam kajian Zarinah (1998) terangkum didalamnya peralatan perhiasan diri seperti sikat dan rantai leher. Alat kegunaan rumah tangga pula merangkumi raga kecil, *simpai*, nyiru, pemukul lalat dan alat-alat untuk membuat tembakau racik. Manakala alat mata pencarian merangkumi sumpit, beliung, bubu, lembing buluh, serkap ayam, tabung damak, damak, beliung dan sebagainya. Dari segi rumah kediaman pula, masyarakat Temiar masih mengekalkan ciri-ciri tradisional dengan menggunakan bahan-bahan semulajadi seperti buluh yang digunakan untuk membuat dinding dan lantai, daun bertam dan daun *kor* untuk dibuat atap serta batang-batang kayu untuk dibuat rangka rumah, alang, gelegar dan tiang. Hasil kajian ini mendapati peralatan budaya material masih mendapat tempat dan meluas dalam masyarakat yang dikaji. Zarinah (1998) mencatatkan data-data etnografi

berkenaan peralatan budaya material masyarakat dapat membantu memahami corak hidup adaptasi masyarakat Temiar dengan melihat teknik penghasilan budaya material, penggunaan bahan mentah, proses pembuatan dan pertukangan, motif-motif ukiran dan makna yang terdapat pada setiap peralatan yang dihasilkan.

1.8.4 Carey (1976)

Hasil kajian Carey dimuatkan dalam bukunya *Orang Asli The Aboriginal Tribes of Peninsular Malaysia* (1976). Kajian pengkaji ini menyentuh kepada penggunaan buluh yang digunakan dalam membuat alat memburu seperti sumpit, pelbagai jenis bakul, rakit, alat muzik dan juga alat perhiasan diri. Selain itu, buluh merupakan bahan mentah yang penting untuk membuat rumah panjang yang terdiri daripada beberapa *yulog* yang dipisahkan dengan buluh yang telah di pecahkan. Bahagian tengah rumah panjang dibiarkan terbuka dan dijadikan pusat sosial mereka yang dikaitkan dengan aktiviti berkumpul seperti kenduri, pelbagai jenis tarian dan juga nyayian.

Kebanyakan sumpit yang dibuat mempunyai dekorasi yang dikatakan mempunyai unsur *spiritual* kepada pemburu dan makna disebalik dekorasi atau ukiran pada sumpit tersebut. Selain itu, buluh juga digunakan untuk membuat alat pengangkutan iaitu rakit. Masyarakat Temiar mempunyai kemahiran yang tinggi dengan mengambil tempoh masa yang tidak lama untuk menyiapkannya.

Manakala dari segi alat perhiasan diri, penyelidik menyatakan bahawa masyarakat Temiar juga menghasilkan sikat buluh. Walaupun sikat plastik boleh dibeli di kedai yang berdekatan pada hari ini, namun penggunaan sikat buluh tradisional ini masih kekal sehingga ke hari ini. Tambahan pula, sikat buluh ini juga dipercayai mampu memberikan unsur *spiritual* kepada si pemakai. Pakaian tradisional juga disentuh dalam kajian ini iaitu pakaian kulit kayu. Untuk membuat pakaian kulit kayu, kulit kayu diketuk sehingga halus dan menyerupai kain. Bagi golongan lelaki mereka memakai pakaian seperti *chawat* yang diperbuat daripada kulit kayu yang dipintal pada bahagian punggung dan dibawa ke belakang kaki. Manakala golongan wanita pula memakai pakaian seperti *skirt* dari paras pinggang ke paras lutut. Namun pada hari ini pakaian kulit kayu jarang dipakai kerana kemampuan mereka membeli pakaian yang dijual pada hari ini.

Selain masyarakat Temiar, penyelidik juga mencatatkan budaya material masyarakat Negrito secara umum. Menurut penyelidik, peralatan budaya material masyarakat Negrito bersifat ringkas dan mudah dikendalikan. Kesederhanaan peralatan budaya material tersebut disebabkan corak hidup yang masih berpindah randah. Ini disebabkan oleh kebebasan bergerak satu perkara yang penting dalam kehidupan mereka. Penyelidik mencatatkan budaya material masyarakat ini seperti pakaian, bakul, sumpit, jerat dan sebagainya. Pakaian tradisional masyarakat Negrito ialah pakaian kulit kayu. Pakaian ini mudah untuk dicuci dan dikeringkan.

Peralatan budaya material yang penting dalam kalangan masyarakat Negrito ialah sumpit juga diperbuat daripada buluh. Sumpit adalah alat memburu yang dominan dari segi penggunaannya. Kebiasaannya sumpit masyarakat Negrito tidak mempunyai dekorasi atau ukiran seperti yang terdapat pada sub kumpulan Senoi yang lain. Penggunaan sikat buluh juga terdapat dalam masyarakat Negrito terutamanya golongan wanita. Ianya mempunyai lebih 20 gigi sikat yang diperbuat daripada buluh. Corak geometri diukir di atas badan sikat yang mempunyai ruang yang luas. Selain untuk tujuan mencantikkan corak tersebut mempunyai unsur *spiritual* dan melindungi pemakai daripada semangat yang jahat. Alat perhiasan diri yang lain seperti rantai leher yang diperbuat daripada gigi binatang dan tulang monyet. Penggunaan rantai leher ini juga mempunyai unsur *spiritual* selain sebagai alat untuk perhiasan diri.

1.9 Isu dan masalah kajian

Kajian ini akan cuba menyelesaikan beberapa isu dan masalah. Isu dan masalah kajian adalah seperti berikut:

1.9.1 Adakah corak adaptasi dan persekitaran mempengaruhi corak budaya material yang dihasilkan.

Kajian ini akan menjawab persoalan adakah peralatan budaya material yang dihasilkan dipengaruhi oleh kawasan persekitaran. Melalui data-data etnografi akan melihat sejauh mana masyarakat Temiar di kawasan kajian mengeksplotasi bahan mentah yang ada disekeliling bagi memenuhi keperluan seharian. Hasil kajian ini boleh membantu memberi kefahaman lebih jelas dengan masyarakat prasejarah.